
Д.Вєдєнєєв

***РОЗВІДУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ
ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ (1943 – 1945 рр.)***

У забезпеченні творення й бойової діяльності Української повстанської армії помітну роль відігравала відмінно налагоджена й активна розвідка.. Різноплановий досвід боротьби УПА вивчався у військових академіях США, творчо використовувався кубинськими повстанцями й патріотами В'єтнаму¹. Відомий організатор і теоретик партизанської боротьби Ернесто („Че“) Гевара дав високу оцінку воєнному хисту українських повстанців у праці „Партизанська війна“, де він висловлював думку, що однією із заporук успіху є створення повстанцями спеціальних органів з вивчення терену їх бойових дій, вжиття спеціальних заходів з забезпечення конспірації, протидії насадженню противником агентури серед населення².

Поглиблене дослідження розвідувальної діяльності українських повстанців здатне сприяти всебічному студіюванню такого феномену вітчизняної воєнно-політичної історії, яким стала УПА, вивченню особливостей організації і тактики „лісової армії“, бойових дій з радянськими й німецькими військами, радянськими та польськими партизансько-підпільними формуваннями, її стосунків з населенням та іноземними збройними силами, розумінню неоднозначного місця українського антирадянського руху опору у загальному контексті Другої світової війни. Слід зазначити, що документальна спадщина органів розвідки УПА (як і радянського партизанського руху) залишається вельми цінним історичним джерелом з вивчення перебігу подій в Україні за доби Великої Вітчизняної війни й заслуговує на широке залучення до наукового обігу.

Відомий радянський воєначальник М. Фрунзе, розмірковуючи над проблемою організації силовими структурами партизанської боротьби в особливий період, підкреслював, що досвід сучасних йому повстанських рухів (насамперед – в Україні) „являє необмежене поле для вивчення й одержання відповідних узагальнень теоретичного порядку” для генерації Генштабом плідних ідей „малої війни”³. Думається, що повною мірою це стосується і українського повстанства 40-х років.

Дійсно, повстанський рух в Україні у період, що розглядається, його розвідувальні та інші спеціальні заходи мали певні характерні типологічні риси, притаманні подібним рухам, що мали місце серед народів колишнього СРСР (у країнах Балтії, Середньої Азії, Туркестану) та в інших державах у ХХ столітті⁴. Органи розвідки у військово-територіальній структурі УПА багато у чому нагадували їх аналоги у повстансько-партизанських силах часів війни з британськими колонізаторами у Малайзії в 1948-1960 рр. („територіальні полки”), у В'єтнамі в 1964-1975 рр. („бойові зони”), проти португальських колонізаторів у Гвінеї-Бісау в 1959-1974 рр. („фронти”), Афганістані у 1979-1989 рр. („ісламські комітети”)⁵. Не буде перебільшенням твердження, що характер дій УПА та її спеціальних структур в основних рисах відповідає усталеним уявленням про партизансько-повстанську боротьбу як таку, що актуалізує теоретичне значення порушеної нами проблеми.

Певні аспекти проблеми знайшли відображення у низці наукових, науково-популярних праць з історії українського повстанства та Другої світової війни в цілому. Ряд дослідників з української діаспори торкалися діяльності підрозділів розвідки в УПА. При цьому використовувалися статутні документи та бойові звіти УПА, що потрапили за кордон. Як правило, автори торкалися розвід діяльності у контексті студіювання розбудови та бойових дій повстанців в цілому. До того ж в атмосфері ескалації „холодної війни” у 50-х рр. досвід розвідувально-диверсійної діяльності повстанців аналізувався для можливого використання в інспірації збройного повстання на західноукраїнських землях проти радянської влади.

Варто назвати узагальнюючі праці з історії УПА А. Бедрія, М.Лебеда, П.Мірчука, Л.Шанковського (колишнього співробітника Головного військового штабу ОУН та Головної команди УПА), в яких порушуються проблеми організації та ведення повстанцями військової та агентурної розвідки⁶. Однак згадані праці попри значний фактичний матеріал виконані вкрай тенденційно і навряд

чи можуть дати об'єктивний виклад минулого спецпідрозділів Повстанської армії. Заслужують на увагу праці І. Бутковського (керівника місії УПА при УГВР), Г. Васьковича, С.Хміля (колишніх офіцерів УПА), відставного майора спецвійськ США П.Содоля, в яких наголошується на військово-прикладному аспекті повстанських війн (зокрема – організації розвідки, диверсійної справи, підготовки відповідних кадрів)⁷.

Окремо слід згадати капітальну працю відомого воєнного історика Ю.Тис-Крохмалюка, присвячену проблемам стратегії, тактики й організації повстанських сил. На відміну від переважно описового характеру праць з історії УПА, він на основі широкого кола бойових документів, повстанських хронік та мемуарної літератури намагався дати кваліфікований військово-теоретичний аналіз різних сторін застосування повстанських сил, включаючи розвідувально-диверсійні дії⁸. Монографія отримала схвальні відгуки провідних діаспорних дослідників історії УПА з числа її колишніх вояків⁹.

Чимало відомостей про розвідувальні акції повстанців міститься у публіцистичних працях й спогадах бійців й командирів УПА¹⁰.

На жаль, типовою рисою діаспорних студій з минулого повстанського руху є практично повне замовчання окремих його сторін і явищ, у тому числі – співробітництва командування УПА в розвідувальній сфері зі спецслужбами нацистської Німеччини та її сателітів.

Абсолютна більшість радянських публікацій., присвячених різним аспектам історії українського націоналістичного руху, відзначають сучасні аналітики, „носила суто пропагандистське спрямування та використовувала весь набір таких ідеологічних прийомів і методів..., які в сучасній соціології вміщуються в поняття „маніпулююча інформація”. Ставилося за мету „фактично міфологізувати суспільну свідомість й формувати у радянських людей негативні установки не тільки по відношенню до ОУН-УПА, але й до ідеї самостійної, незалежної України, легітимізуючи тим самим існуючий державний лад”¹¹. На висвітлення проблеми цілком поширювалися такі усталені риси радянської історіографії як цитатно-ілюстративний метод викладення матеріалу, уніфікація наукового стилю на базі офіційних настанов, войовнича термінологія¹². Табу на об'єктивну історію ОУН та УПА прирікало на забуття, викреслення з історії спеціальних служб в Україні ті їх оригінальні форми, що утворилися в рамках повстанського руху.

Проблеми спеціальних служб в УПА торкалися радянські автори у працях з історії бойових дій доби Великої Вітчизняної війни, партизансько-підпільного руху на окупованій території та доробках, спрямованих на „таврування” українських повстанців¹³. Зокрема, розглядалися питання розвідувальної роботи та диверсійно-терористичних проявів спецпідрозділів УПА проти Червоної армії та партизан, контакти зі спецслужбами Німеччини та її союзників.

В період „перебудови” у республіканських та обласних періодичних виданнях вміщуються численні публікації за матеріалами архівів КДБ та УКДБ УРСР, друкуються бесіди з ветеранами органів держбезпеки – учасниками боротьби з антирадянськими силами на ЗУЗ¹⁴. Зрозуміло, що їх зміст спрямовувався на „викриття” повстансько-підпільного руху за старими лекалами. Однак за тих умов уведення до публічного обігу матеріалів радянських спецслужб об’єктивно сприяло вивченню історії ОУН, УПА, їх спеціальних структур, накопиченню актуального і донині фактичного матеріалу.

За нових державно-політичних та суспільних умов буття українського народу формується сучасна історіографія націоналістичного руху та УПА. Здобуття Україною державного суверенітету, формування демократичних підвалин життя суспільства, заборона ст.15 Конституції обов’язкової ідеології й поширення ідейно-духовного плюралізму, зростання інтересу до суперечливих проблем вітчизняної історії, отримання дослідниками доступу до раніш прихованого величезного масиву архівних матеріалів та праць зарубіжних авторів створили сприятливі передумови для всебічного дослідження різних аспектів проблеми. Тільки у 1991-1998 рр. в Україні побачило світ близько 1250 публікацій з історії націоналістичного руху¹⁵.

На думку автора, своєрідним взірцем наукової сумлінності й ґрунтовності у висвітленні минулого УПА є монографії учасника робочої групи істориків Урядової комісії з вивчення діяльності ОУН та УПА А.Кентія¹⁶. Дослідник базує свої праці на документах Центральних державних архівів вищих органів влади та управління й громадських об’єднань України, Державного архіву СБ України, критичному використанні радянській та діаспорній науковій літературі, мемуарних джерел й тогочасної періодики. Він прагне дати виважений аналіз причин виникнення та особливостей діяльності УПА (у тому числі – розвідувальних заходів, співробітництва з іноземними спецслужбами).

Значну увагу сучасні автори приділяють організації та бойовій діяльності УПА. Так, у працях О.Вовка, Ю.Киричука, А.Русначенка, В. Сергійчука, Г.Сергієнка, М.Ткаченка¹⁷ та інших дослідників у рамках дослідження минулого повстанського руху йдеться і про його структури й заходи в області розвідки. Разом з тим, згадані науковці намагаються обминути певні моменти діяльності спецпідрозділів УПА, які не вкладаються у схему глорифікованого висвітлення її історії.

Ряд публікацій на підставі документів архівосховищ України та іноземних країн висвітлює питання співробітництва у розвідувальній сфері між УПА, нацистською Німеччиною та її союзниками. На відміну від радянських, їх автори намагаються виявити комплекс причин, котрі підштовхнули націоналістів до контактів з агресивними державами¹⁸. Співробітництво УПА зі спецслужбами гітлерівського блоку у розвідувально-підбивній сфері широко висвітлюється у низці монографій ветеранів радянських силових структур¹⁹.

До проблем спеціальної діяльності ОУН та УПА, їх супротивників зі стану польських націоналістів неодноразово звертаються автори праць з історії відносин між цими військово-політичними силами у Другій світовій війні та у післявоєнний період. Звертає на себе увагу солідно аргументований документами з архівів України та Польщі виклад історії україно-польського збройного конфлікту у монографічних працях І. Ілюшина²⁰. Зокрема, дається характеристика розвідувально-диверсійним структурам Армії Крайової, розвідувальній роботі УПА.

Для розуміння факторів військово-політичної та оперативної обстановки, які обумовлювали творення та діяльність розвідки УПА неабияке значення мають праці з історії діяльності силових структур СРСР, підрозділів розвідки й контррозвідки радянських партизан проти повстансько-підпільного руху²¹. У згаданих працях знаходять відображення сили і засоби радянських противників ОУН та УПА – контррозвідка, військова розвідка й контррозвідка, їх агентурно-інформаційний апарат (включаючи агентурно-бойові підрозділи), особливості застосування внутрішніх та прикордонних військ.

Окремі аспекти діяльності повстанської розвідки висвітлюються у праці автора з історії Служби безпеки ОУН²².

Аналіз стану наукової розробки проблеми дозволяє дійти висновку, що в історіографії проблеми ще не з'явилася узагальнююча наукова праця, де б на основі комплексного

аналізу архівних джерел та документальних видань, мемуаристики, кращих доробків вітчизняної та зарубіжної історіографії всебічно б висвітлювалася розвідувальна діяльність УПА періоду її найбільшої бойової активності (1943-1945 рр.) .

Відтак ми ставимо за мету цієї публікації висвітлити такі аспекти розвідувальної діяльності УПА як концептуальні погляди керівництва повстанського руху на завдання розвідувального забезпечення бойових дій, організаційно-штатне облаштування розвідувальних підрозділів повстанців, форми і методи повстанської розвідки, підготовка кадрів розвідників, характер взаємодії між розвідкою УПА та спецслужбами держав гітлерівського блоку.

На початку грудня 1942 р. у Львові відбулася військова конференція керівників Проводу ОУН (С.Бандери) під головуванням тимчасового провідника М.Лебеда, за участю військового референта Проводу І. Климів, військових референтів Крайових (регіональних) проводів в Україні. Конференція переглянула існуючу концепцію відмови від збройної боротьби проти нацистських окупантів й висловила за доцільність творення власних партизанських і регулярних військових формувань під загальною назвою “Військові відділи ОУН (Самостійників-державників)”. Одночасно було сформовано робочу групу для розробки військових статутів та інструкцій²³.

У рамках обговорення процесу розбудови майбутніх збройних сил розглянули низку питань щодо місця спеціальних структур у розгортанні бойових дій за відновлення Української держави (“Організація внутрішньої безпеки”, “Безпека у командуванні армією”, “Розвідка і контррозвідка”). Передбачалося, що виникнуть органи розвідки та контррозвідки при всіх територіальних військових угрупованнях, а також Служба безпеки й жандармерія. Констатувався незадовільний рівень підготовки до таємної війни, підкреслювалася важливість рекрутування кадрів співробітників спецслужб з інтелігентних і комунікабельних осіб, творення територіальної інформаційної мережі.²⁴

На перспективу, з надбанням державності, ставилося завдання творення розвідувальних позицій у сусідніх країнах (насамперед – у Польщі) за рахунок агентури з числа членів ОУН серед довоєнної еміграції, збору військової та політичної інформації за кордоном. Не виключалося залучення на платній основі для підготовки кадрів розвідників інструкторів з кадрових співробітників радянських і німецьких спецслужб.

Відомо, що принаймні до початку 1943 р. ОУН (Б) не вважала доцільними відкриті збройні виступи проти окупантів, засуджувала „партизанку”. Про причини такого курсу відверто йшлося в документі „Партизанка і наше ставлення до неї” (червень 1942р.). На проблеми партизанського руху, йшлося там, слід підходити виключно з точки зору інтересів УССД. „Нам сьогодні шкода кожної людини, що вмирає за інтереси Москви чи Берліну... Наш час ще прийде”. Рекомендувалося дочікуватися обопільного виснаження Німеччини та СРСР й накопичувати сили для „визвольної революції мільйонів українських мас”²⁵. „Головний ідеал у них, – повідомляла про настрої націоналістів розвідка радянських партизан, – щоб німці розбили більшовиків, а німців розбили англійці. Тоді напевно вони заснують Самостійну Україну”²⁶.

Між тим націоналістами розроблялися інструктивні документи щодо організації партизанської боротьби та місце в ній спеціальних заходів, ретельно вивчався досвід радянського партизанського руху (документи „Партизанка”, „Загальні основи партизанки”, „Совітська партизанка” та інші)²⁷. Визначалися завдання партизанських сил, серед яких передбачалося налагодження розвідки противника розвідувальними відділами штабів загонів, агентурною мережею серед населення („людьми довіри”), давалася докладна характеристика організації роботи німецьких спецслужб.

Створення УПА під політичною егідою ОУН (Б) навесні-влітку 1943 р. поставило у практичну площину завдання творення повстанської розвідки.

Нормативні, інструктивні та навчальні документи УПА, що збереглися, засвідчують вельми серйозну увагу, яку командування повстанців приділяло організації розвідувального забезпечення бойових дій, застосуванню прийомів військової хитрощі. Як йшлося в матеріалі „Основи тактики партизанських та боївкарських відділів”, виданої у 1948 р. у серії „Ратник” з метою узагальнення та використання попереднього досвіду „лісової армії”, „ тактика партизанських та боївкарських відділів – це вміння якнайкраще використати всі можливості (зброя, теренові умовини, пора дня, населення, воєнні хитрощі) для найуспішнішого переведення завдання при якнайбільших втратах ворога і якнайменше своїх”. Винахідливість, конспірація, воєнна хитрість, йшлося у документі – це важливі фактори, що дозволяють компенсувати перевагу противника. Необхідно і населення навчати мистецтву розвідки і дезінформації ворога. „Три дуже важливі

чинники, від яких остаточно залежить успіх чи неуспіх” повстанських дій – „конспірація, розвідка, досвід”.

Як зазначалося у розділі „Розвідка” затвердженої у 1944 р. виконуючим обов’язки ГВШ УПА інструкції „Партизанка”, розвідувальна робота є „основою маневру, боротьби та безпеки власного відділу”. Наголошувалося, що вона повинна вестися безперервно і всіма наявними засобами²⁸. В іншому інструктивному документі розвідка трактувалася як „вуха й очі організації”, зазначалося, що „партизанський відділ без належної розвідки – це так як змагун-борець на сцені з зав’язаними очима,” „розвідчу справу треба починати ставити (вище – Авт.) від простих справ”. Збір розвідінформації повинен відзначатися правдивістю, широким охопленням, масовістю джерел та своєчасністю²⁹.

Видана у серії „Ратник” для старшинської (офіцерської) школи інструкція „Основні елементи партизанської тактики УПА” підкреслювала, що „розвідка – передумова успіху партизанської тактики”, збір інформації повинен вести кожен учасник руху опору. Йшлося про такі необхідні риси розвідки як об’єктивність, ретельний аналіз відомостей, наявність системи передачі інформації знизу догори³⁰.

У листопаді 1943 р. Військовий штаб військової референтури головного проводу ОУН (Б) стає Головним Військовим Штабом (ГВШ) УПА. В його складі запроваджується II–й, (розвідувальний) відділ. На нього як на провідний керівний орган розвідувальної справи покладається „зосередження, розпрацювання і використання увсього розвідочного і контррозвідувального матеріалу”³¹. У „Вказівках до праці військових штабів„ (додатку до наказу ГВШ № 1/ 44 від 23 січня 1944 р.) до функцій штабів відносилось, зокрема, „ збирання відомостей про ворога, розміщення, силу і заміри, щоби могли своєчасно повідомити командира про небезпеку, яка грозить власним частинам”³².

За наказом ГВШ ч.1 від 23 січня 1944 р. вводиться уніфікована схема структури штабів з’єднань УПА. Штаби Військових округ (ВО) і тактичних відтинків мали відділи, аналогічні ГВШ³³.

Документи УПА та свідчення її командирів дають підстави припустити, що на нижчих організаційно-тактичних рівнях структура розвідувальних органів і підрозділів відзначалася певною строкатістю, визначалася на розсуд польових командирів у залежності від обставин, наявних сил. Так, за словами В.Андрухіва, охоронця організаційно-мобілізаційного референта штабу Групи УПА –

„Захід” (квітень 1945 р.), розвідувальному відділу штаба Групи підлягали начальники розвідки ВО, а тим, у свою чергу, командири розвідки куренів і сотень³⁴. За свідченнями курінного В.Левочко („Юрченка”), на початку 1945 р. ВО „Буг-2” згаданої Групи УПА мав відділ розвідки (начальник, інструктор, секретар, 8-10 зв'язкових для контактів з командирами розвідки куренів (батальйонів) та повітовими інформаторами). Командири курінної розвідки мали власний апарат. Є згадки про існування розвідувальних взводів окремих куренів УПА – „Північ”³⁵.

Імовірно, що більшість куренів УПА мали певний апарат польової розвідки. Існують згадки про „спеціальних старшин (підстаршин)” з розвідки, „штабну розвідку” (курінь „Гребінки” в УПА-„Північ”, 1943 р.), розвідувальні підрозділи куренів силою у 20-30 багнетів (Прикарпаття, серпень 1944 р.) тощо. На спеціального старшину покладалося визначення завдань, сил і засобів розвідки, узагальнення інформації про противника. Імовірно, що до компетенції офіцерів – розвідників входило налагодження збору інформації всіма основними засобами, що були у розпорядженні „лісової армії” – польова, технічна, агентурна розвідка³⁶.

Польова розвідка здійснювалася штатними розвідувальними підрозділами (діяли в пішому, рідше - кінному порядку), окремими розвідниками та лінійними підрозділами УПА. Відомі випадки, коли один з підрозділів сотні ставав позаштатним розвідувальним підрозділом . Як приклад можна навести наказ командира загону „Котловина” (ВО „Турів” Групи УПА – „Північ”) від 19 серпня 1943 р. про розвідувальне забезпечення боротьби з німцями та польськими націоналістичними підрозділами. У ньому пропонувалося в складі сотні сформувати „чоту розвідників з вибраних з сотні людей, котрі мають розвідчий хист. Ці люди мають бути отчайдушні, з добрим слухом та фізично крепкі і для справи посвячені”³⁷.

Бойовими документами УПА (наприклад – „Піхотна тактика”) передбачалося ведення розвідки у наступі й в обороні, на марші, у гірських умовах, вночі, взимку тощо. Розрізнялися польова розвідка та агентурна. Так, сотня для ведення розвідки отримувала смугу шириною до 3 км і на відстані від власних сил 3-5 км вдень та 3 км вночі. При цьому виділялося „ядро” (основні сили) підрозділу та розвідувальні дозори („стежі”), на головному напрямку розвідки – силою до чоти (взводу). Сотня у розвідці могла посилюватися важкими кулеметами, мінометами, отримувати саперів та зв'язківців. Окремо приділена для розвідки чота вдень діяла на відстані до 12 км від основних сил, вночі – до 3 км³⁸.

В якості основних способів польової розвідки визначалися спостереження, розвідка боєм, допит військовополонених. Інструкція ГК УПА у справі полонених від 5 серпня 1944 р. зобов'язувала вояків провести „переслуховування” бранців та передати їх для подальшого допиту „організаційним властям” (територіальним провідникам ОУН – Авт.). Наказ шефа військового штабу УПА від 18 жовтня 1943 р. звертав увагу на необхідність ретельної розвідувальної підготовки при організації бойових операцій силами кількох підрозділів³⁹.

Спостерігалися випадки застосування примітивних технічних засобів розвідки. Про підслуховування повстанцями радіотелефонних переговорів, наприклад, повідомлялося у документах польських силових структур (1945 р.)⁴⁰.

Широка підтримка УПА місцевим населенням дозволяла повстанцям використовувати можливості агентурної розвідки. Згадувана інструкція „Партизанка” іменувала агентуру „спеціальними розвідувачами” й відносила до функцій агентурної розвідки не тільки здобуття інформації щодо ворога, а й викриття його інформаторів у власному середовищі. Старшини-розвідники утворювали інформаційну мережу серед місцевого населення. Так, схема агентурної розвідки ВО „Буг-2” включала наступні елементи: начальник відділу розвідки ВО – повітові інформатори (кожен з них мав секретаря та 5 зв'язкових) – районні інформатори (кожен мав 3 зв'язкові та спирався на мережу розвідників у населених пунктах, „станіцях”) – станичні інформатори⁴¹. Захоплена радянськими партизанами інструкція з тактики повстанських дій (не раніше березня 1944 р.) рекомендувала підбирати до послуг розвідки людей фізично і морально стійких, зі спеціальною підготовкою, краще за все – жінок⁴².

Для ведення агентурної розвідки залучалися різні верстви населення. Серед інформаторів було чимало жінок, молоді. В одному з наказів ВО „Турів” (УПА-„Північ”) від 20 вересня 1943 р. йшлося про необхідність активізації навчально-виховної роботи з молоддю в інтересах сприяння повстанській боротьбі, і в тому числі – її розвідувальному забезпеченню⁴³. Збереглися документи про розвідувальну діяльність в інтересах УПА сільських молодіжних націоналістичних груп⁴⁴.

Командування повстанської армії наголошувало на необхідності просякнути весь терен дій надійною мережею збору інформації. У додатку до наказу ГК УПА № 8 від 30 серпня 1943 р. під назвою „Самооборонна інструкція” йшлося, що надрайонні, районні та

сільські ватажки підпілля повинні налагодити „спеціальний розвідчий апарат, в який втягнути старих і молодих, жінок і чоловіків”, розподілити зони відповідальності за розвідку так, щоб не залишалося не охоплених нею територій. Інформатори поміж населення вели б збір відомостей про дислокацію противника у населених пунктах, на залізницях та інших важливих об'єктах, його озброєння. Вимагалось запровадити „безперервну низку зв'язків по всіх селах” для своєчасного інформування про пересування ворога ⁴⁵. Отже, агентурна розвідка повстанців організаційно „прив'язувалася” до можливостей територіальної мережі ОУН.

Розвідка УПА мала у розпорядженні численний агентурно-інформаційний апарат. Основними мотивами співробітництва з нею, як і з іншими спеціальними структурами антирадянського руху опору, населення західних областей України слід вважати патріотичне прагнення до самостійної державності, відразу до німецьких окупантів та сталінського режиму. З словами начальника диверсійного управління Центрального штабу партизанського руху полковника І. Старинова, „четверту війну воюю, але ніколи не зустрічав такого ворожого середовища, як у звільнених районах Тернопільської області”⁴⁶.

За даними з розвідувального звіту 2-го партизанського з'єднання у Рівненській області (15 грудня 1943 р.), розвідка УПА спромоглася створити широку агентурну мережу, що охопила майже всі села. При надбанні оперативних джерел перевага віддається залученню до співробітництва представників місцевої радянської адміністрації, а також учасникам радянських партизанських загонів.

Наведемо окремі приклади, що характеризують масштаб розвідувальних дій негласних помічників повстанської розвідки. У радянських партизанських загонах Рівненської області до травня 1943 р. було виявлено 57 розвідників УПА, а до січня 1944 р. – ще 95⁴⁷. Згідно звіту партизанського з'єднання О. Федорова (21 липня 1944 р.) партизанами було виявлено та розстріляно 129 „зрадників”, з яких приблизно третина були „націоналістами-розвідниками”⁴⁸. У цілому контррозвідники цього з'єднання на Волині знешкодили 170 „націоналістів-шпигунів”⁴⁹. Оперативними частинами партизанських загонів загалом було виявлено до 1944 р. близько 900 агентів гестапо та ОУН і УПА. Було відвернені спроби схилити до переходу на бік повстанців Сарненський й Чехословацький загони з'єднання О. Сабурова ⁵⁰.

Ефективність розвідки повстанців неодноразово відзначали її противники. Так, на нараді 11 вересня 1944 р. у Рівненському обкомі КП (б)У один з командирів внутрішніх військ (ВВ) НКВС підкреслював, що завдяки своєчасному інформуванню розвідки УПА повстанці випереджують дії противника. За оцінкою командира Чехословацького партизанського загону Репкіна (березень 1943 р.) розвідка УПА діє „точно і відважно”⁵¹.

Про кваліфікованість дій розвідки повстанців можна скласти враження зі звіту розвідниці „Марусі” (грудень 1943 р.). Остання надала командирам УПА плани населених пунктів з позначенням місць дислокації німців, поліції, польських формувань, розташування вогневих засобів, інформацію про озброєння противників, їх моральний стан, стосунки з населенням та інші важливі для бойового планування дані⁵².

Одним з підтверджень результативності розвідувального забезпечення бойових акцій УПА стали вдалі операції проти воєначальників противника. 3 травня 1946 р. вояки сотні „Месники” під проводом „Гонти” влаштували на дорозі поблизу селища Майдан Станіславської області засідку на кортеж командувача 38-ю Армією генерал-полковника К. Москаленка. „Наші тайні співпрацівники, – йшлося у звіті про операцію, – повідомили УПА про точний час виїзду большевицького командира і його штабових старшин із Станіслава до Стрия”. В результаті обстрілу машин командарма та члена Військової ради Армії генерал-майора Єпішева було поранено трьох бійців охорони (у відповідь підрозділи Армії та ВВ провели акцію, в ході якої „Гонта” та ще 30 повстанців були вбиті)⁵³.

28 березня 1947 р. вояки сотень „Хріна” і „Біра” (Закерзоння) влаштували засідку на шосе Бали город-Тісна. За словами „Хріна” (С. Стебельського) повстанці мали „перевірені відомості” щодо прибуття у цей район з інспекцією заступника міністра оборони Польщі генерал-полковника К. Сверчевського та склад його ескورتу. У швидкопливному бою генерал та група військово-службовців загинули⁵⁴.

Повстанська розвідка намагалася застосувати певні оперативні комбінації для створення власних позицій у ворожому середовищі. Характерний приклад цьому наводився у повідомленні О. Федорову командира оперативної групи „Переможці” Д. Медведєва від 12 грудня 1943 р. Співробітники групи, йшлося у документі, викрили розвідника штабу з’єднання УПА під орудою „Дубового” В. Климовича („Спартак”). Останній зізнався, що начальником

розвідки з'єднання „Зайцем” йому було поставлено завдання під виглядом дезертира з УПА зануритися до партизан з метою збору інформації про їх сили, озброєння, місця дислокації тощо. Для більшої правдоподібності він мав сфабриковані „звіти” повстанських загонів, ніби то „поцуплені” ним перед втечею. Після виконання розвід завдання „Спартан” мав сховатися на конспіративній квартирі в одному з селищ, де на нього чекав зв'язковий ⁵⁵.

Потреби надійного розвідувального забезпечення бойових дій обумовлювали заходи з відповідної підготовки особового складу (див., наприклад, інструкції для УПА „Вояцький стан та його обов'язки” та „Організація армії” 1944 року) ⁵⁶. За навчальною програмою „піших розвідників сотень” 10 годин відводилося на пояснення загальних понять організації розвідки, 10 – на організацію агентурної розвідки серед населення, 30 – на студювання дій рою (відділення) та чоти у розвідці ⁵⁷.

На вишколі кандидатів на старшин на опанування мистецтвом спеціальних заходів відводилося 14 годин. З них 4 – на закордонну розвідку, 4 – на контррозвідку, стільки ж – на опанування методами пильності і конспірації, по годині – на військово-польову жандармерію й судову справу ⁵⁸. За програмою під старшинського вишколу УПА – „Захід” (ВО „Сян”, „Лемко”; травень 1946 р.) на розвідувальну справу відводилося 14 годин (з 410), з них 4 – на польову розвідку, історію радянських органів держбезпеки – 2, по годині – на основи агентурно-оперативної роботи, контррозвідку, шифровальну справу тощо. Розвідувальна підготовка здійснювалася і на спеціалізованих курсах. Так, навесні 1944 р., поряд з відкриттям офіцерської школи „Олені” та низки підстаршинських шкіл, за ініціативою керівника розвідки УПА-„Захід” „Сергія” у Рогатинському районі Станіславської області запроваджуються курси жінок-розвідниць ⁵⁹.

У навчальній роботі використовувалися Статут Армії УНР, затверджений у 1921 р. Головним отаманом С. Петлюрою, радянські бойові статuti та інструкції з партизанської війни. На керівних посадах розвідувального апарату працювали досвідчені військові фахівці. Керівником розвідки штабу ВО „Заграва” (УПА – „Північ”) був полковник армії УНР І. Трейко („Немо”), розвідку повстанців в Галичині очолював колишній отаман (майор) Української галицької армії К. Петер („Сокіл”) ⁶⁰. В старшинській школі УПА викладав командир частин і з'єднань Армії УНР,

функціонер розвідки Державного центру УНР в екзилі І.Литвиненко („Морозенко”) ⁶¹.

Вироблялися і певні вимоги до осіб, які на добровільній, конфіденційній основі надавали повстанцям допомогу у галузі розвідки. Їх рекомендувалося „найперше навчити ... обсервувати (спостерігати – Авт.), помічати, слухати, запам'ятовувати, і те, що знають, передавати вірно, просто, без перекручування і додатків”⁶².

Звертає на себе увагу, що вищі органи управління УПА, виходячи з потреб інформаційного забезпечення бойової практики, встановлювали для штабів з'єднань уніфіковану схему збору та аналізу розвідувальних відомостей. Підтвердженням цьому, зокрема, слугує наказ ГК УПА командирам ВО про порядок підготовки „військово-розвідувальних звітів” від 7 жовтня 1943 р. ⁶³. Як зазначалося у документі, командування відчувало стурбованість через те, що керівники ВО не приділяють достатньої уваги надсиланню розвідувальних зведень за приналежністю, і це негативно позначається на загальному перебігу управління бойовою діяльністю. Відтак від підлеглих вимагалось регулярно надсилати „розвідчі звіти” через конспіративно захищені лінії кур'єрського зв'язку.

Далі наводилася принципова схема звітів про стан ворожих сил (подається у авторському викладі) :

- дислокація противника, його кількість та озброєння, забезпеченість боєприпасами, обмундируванням, продовольством, наявність обозів, залізничних ешелонів, стан комунікацій у розпорядженні противника ;

- напрям і мета пересування;
- стан розвідувального забезпечення та зв'язку;
- політико-пропагандистські моменти: ставлення ворожих сил та місцевого населення до повстанців й характер відносин противника з місцевим населенням;

- відомості про розкладницьку роботу з боку УПА у ворожому або непевному середовищі .

Настанови вищих органів військового управління конкретизувалися нижчими ланками УПА у відповідності до специфічних умов діяльності конкретних угруповань. Як приклад можна навести наказ надрайонним і районним референтам військової розвідки на терені дислокації ВО „Заграва” від 10 грудня 1943 р.⁶⁴. Схема (наводиться у авторському викладі) збору розвідувальних відомостей виглядала наступним чином:

Німецькі окупанти: місця дислокації, присутність частин різних родів військ; чисельність, озброєння (у розрізі видів зброї), забезпеченість боєприпасами; стан тилового забезпечення; стан зв'язку; природні та фортифікаційні перешкоди поблизу розташування противника;

Сили радянських партизан : кількість, озброєння, завдання, моральний стан, відомості про командний склад. При цьому рекомендувалося розрізняти партизанські загони з постійним місцем дислокації та рейдуючи;

Польські партизанські збройні угруповання: схема збору інформації збігалася з тією, що торкалася „червоних” партизан. Рекомендувалося розрізняти польські націоналістичні та прорадянські формування.

Інформацію потрібно було надсилати за лініями конспіративного зв'язку 1,10 і 20- го числа кожного місяця.

Для потреб розвідки в УПА створювалися закамфльовані під радянських військовослужбовців підрозділи. Так, 5 листопада 1944 р. у с. Черче Ратнівського району Волинської області зафіксована поява перевдягнутого у радянські однострої кінного загону УПА у 300 шабель. У Групі УПА „Південь” на Крем'янецьчині діяли легендовані підрозділи „Герасима” (140 бійців) та „Морозенка” (60-80 багнетів). Спецгрупа „Касяна” у загоні „Шугая” нараховувала 60 добірних бійців, екіпірованих за радянським зразком⁶⁵.

Накопичення досвіду розвідувальної діяльності призводило до появи інструктивних документів, в яких концентрувалися уявлення про функції та організацію розвідувальних структур в УПА. Яскравим зразком їх є „Інструкція розвідчої і контррозвідчої служби” (не раніше кінця грудня 1944 р.).

Як зазначалося у „Вступі” до інструкції, УПА, незважаючи на перевагу противника не відмовляється від наступальної тактики. Перемогу у боротьбі обумовлюють не тільки сучасні досягнення збройної сили, але й „ в поважній мірі таємний вид війни”. Відтак повстанський рух запроваджує розвідувальну й контррозвідувальну служби (відповідно, РС і КРС).

Спеціальна діяльність, йшлося в інструкції, повинна відповідати наступнім основним принципам (тут і далі зміст документу подається адаптовано до сучасної лексики – Авт.):

- конспіративність;
- патріотичне налаштування співробітника спецслужби;
- оперативність й застосування хитрощі;

- безперервність й наполегливість;
- гнучкість й увага до деталей;
- обережність; відсутність шаблону у діях;
- активність;
- високий професіоналізм;
- централізм у роботі ⁶⁶.

В окремому розділі документу подавалися вимоги до кадрового складу спецслужб. Пропонувалося залучати до них „весь здібний для цієї роботи актив українського народу, без різниці на вік, професію і становище і місце праці”, виходячи при цьому з професійної та морально-психологічної придатності особи, політичної лояльності. Допускався набір і людей інших національностей, якщо мотив їх співробітництва буде адекватним. Особовий склад РС та КРС пропонувалося поділити на керівників у ранзі офіцерів УПА, агентів (штатних співробітників, військовослужбовців УПА) та „співпрацівників”. Перші дві категорії мали працювати під відповідним оперативним прикриттям. Контингент кандидатів до „співпрацівників” (негласних помічників кадрових співробітників спецслужби або ж їх оперативних джерел) становили особи рядового і командного складу УПА, працівники її тилових структур, цивільні громадяни, що мешкали легально і відповідали вимогам цієї ділянки праці.

На керівників та агентів спецслужб поширювалися дії військових законів, дисциплінарної практики, порядку проходження військової служби. Їх просування по щаблям службової кар’єри обумовлювалося освітнім рівнем, наявністю військового фаху, здібностями і професійним досвідом, сумлінністю у роботі ⁶⁷.

У розділі III інструкції визначалися загальні моменти організації розвідувальної роботи. Сама розвідка трактувалася як особливий вид військової діяльності, що ведеться у мирний та військовий час. Під час війни на розвідку покладається збір відомостей про сили та плани противника, характер театру військових дій, суспільно – економічний й морально–політичний стан населення в тилу.

Основним напрямками розвідувальної діяльності УПА визначалися: вивчення Червоної армії; органів та військ НКВС-НКДБ, винищувальних батальйонів та інших правоохоронних органів противника; збройної сили „поневоленних народів, які поруч українського народу ведуть боротьбу проти сталінських загарбників”, але тільки у плані накопичення інформації.

За засобами розвідка поділялася інструкцією на :

- **особисту**, під якою малася на увазі розвідка, котру ведуть військовослужбовці та військові підрозділи при зіткненні з противником;
- **агентурну** – силами РС і КРС для вивчення збройної сили противника в Україні, інших зайнятих ним територій, етнографічної території противника, його глибокого тилу ⁶⁸.

В якості провідних джерел збору інформації називалися повідомлення співробітників та агентури спецслужб, захоплені документи противника, допит полонених, перебіжчиків, дезертирів. Справи агентурної розвідки пропонувалося заводити за територіальною (населені пункти, окремі місцевості) та об'єктовою (з'єднання і частини Червоної армії, органи та війська НКВС тощо) ознаками. Подавалася докладна схема змісту розвідувальних відомостей, що належало здобувати:

1. Організаційна побудова об'єкту розвідки (найменування і номер військового з'єднання, частини або органу, приналежність до роду військ або відомства);
2. Місця дислокації та їх фортифікаційне забезпечення;
3. Кількість військовослужбовців по категоріях;
4. Озброєння та забезпеченість боєприпасами;
5. Характеристика особового складу (особисті дані, національний, віковий стан, партійна приналежність, бойовий досвід, стосунки між командирами і підлеглими, моральний стан, походження з певних регіонів України);
6. Наявність транспортних засобів та паливно-мастильних матеріалів;
7. Система зв'язку;
8. Організація бойової підготовки;
9. Завдання військ (відпочинок, навчання, охорона об'єктів, анти повстанські заходи тощо);
10. Взаємини з місцевим населенням;
11. Ставлення до українського повстанського руху та політичних сил;
12. Господарське забезпечення;
13. Інші дані ⁶⁹.

Встановлювалася організаційна побудова розвідувальної мережі від Групи УПА і нижче. При штабі Групи пропонувалося створити „розвідчий відділ” (РВ) у складі його шефа, заступника шефа, секретаря, керівника зв'язку та агентів (тобто кадрових співробітників розвідки). РВ діє на основі розпоряджень командира Групи та під його контролем.

До компетенції шефа відносилася організація роботи РВ в цілому, особисте керівництво підрозділами РВ під шифром П, Ш, У і УП (визначалися схемою- додатком, якої немає у нашому розпорядженні – Авт.), контроль за роботою підлеглих, організація розвідувальної мережі, керівництво роботою начальників розвідки нижчих підрозділів, допит полонених, закид розвідувально-диверсійних груп, підготовка звітної документації. Заступник шефа відповідав за роботу підрозділів 1У та У1, секретар – підрозділу 1. Агенти та інші кадрові співробітники РВ відносилися до так званої „спеціальної агентури” і визначалися для виконання найбільш серйозних розвідувальних завдань, поповнення у разі необхідності розвідувальної мережі, керівництва розвідувально-диверсійними групами тощо ⁷⁰.

Відділи розвідки та контррозвідки штабів загонів УПА за інструкцією іменувалися „агентурними станицями” (АС). Керівник АС організаційно підлягав начальнику штаба загону, а фахово – шефу РВ. АС складалася з керівника, його заступника, секретаря. До її обов’язків відносилася організація розвідки „на оперативному терені загону”, співпраця по лінії розвідки з командирами підрозділів загону (зокрема, прийом від них полонених, дезертирів з лав противника, захоплених у нього документів, які після опрацювання направляються до шефа РВ), закид розвідувально-диверсійних груп. Під керівництвом АС безпосередньо діяли „співпрацівники”. При цьому агентурно-інформаційна мережа могла охоплювати населені пункти на території, зайнятій противником, об’єкти адміністративно-політичної структури, зв’язку, промисловості і транспорту, території суміжних держав ⁷¹.

Інструкція визначала організацію і завдання розвідувально-диверсійних груп (РДГ). Їх мали створювати шеф РВ та керівники АС. До складу РДГ входило 3-12 осіб, у тому числі – агент, що відповідає за виконання завдання, комендант (відповідальний за військово-тактичний бік дій), повстанці. До завдань таких груп відносилося:

- здійснення розвідувальних рейдів, захоплення носіїв цінної розвідувальної інформації ;
- створення розвідувальної мережі на території противника;
- здійснення терористичних, бойових, саботажних акцій;
- організація повстансько-партизанських загонів;
- встановлення зв’язку з повстанськими силами інших народів, що ведуть боротьбу проти основного противника УПА;

- виконання інших оперативно-бойових завдань.

Перед виконанням завдання необхідно було ретельно проінструктувати особовий склад РДГ, визначити маршрут рейду, обумовити зв'язок (група повинна була мати радіостанцію)⁷².

Чималу увагу інструкція приділяла організації зв'язку, вважаючи його „одним з найважливіших чинників в розвідній роботі”. Передача розвід інформації повинна була відзначатися своєчасністю, достовірністю, конспіративністю, вестися виключно за надійними лініями зв'язку, зі застосуванням шифрів і кодів⁷³.

Нарешті, визначалися форми діловодства спецслужб (єдина для РС і КРС). Встановлювалася схема агентурного повідомлення („агентурного оголошення”). У ньому вимагалось зазначати оперативного працівника, що його прийняв, оперативне джерело, висновки за інформацією, план подальших агентурно-оперативних заходів. Пояснювався спосіб ведення агентурної справи, яка містила певну тематичну інформацію⁷⁴.

Отже, положення наведеної інструкції на високому фаховому рівні визначали основні напрями і завдання повстанської розвідки, структуру її апарату, форми і методи здобуття інформації, вимоги до учасників розвідувально-інформаційного процесу. Хоча за інструкцією спеціальні служби УПА мали сполучати розвідувальну роботу з контррозвідувальним захистом, документ засвідчив чітке уявлення про розбіжності цих двох ділянок роботи, що дозволяє дійти висновку про якісні зрушення у справі організації спеціальної діяльності повстанської армії.

При розгляді розвідувальної діяльності УПА окремою проблемою постає характер контактів у цій сфері зі спецслужбами нацистської Німеччини та її союзників. Як вже зазначалося, кінець 1943 – початок 1944 рр. знаменувався змінами у відносинах керівництва ОУН та УПА до проблеми стосунків з німцями, головною причиною яких слід вважати те, що в якості головного противника націоналістами розглядався Радянський Союз з усіма військово-політичними наслідками, що з цього випливали.

Позиція Проводу ОУН (Б) з питань співробітництва зі спецслужбами держав-агресорів була доволі суперечливою. За словами одного з провідних політпрацівників УПА, згодом – керівника підпілля ОУН на Волині, члена Проводу В. Галаси, наприкінці жовтня 1943 р. у с. Мелна Львівської області відбулася нарада Р.Шухевича за участю шефа ГВШ УПА Д.Грицяя („Перебийніса”) з керівниками обласних проводів та їх військовими

референтами на ЗУЗ. Йшлося про підготовку до боротьби в „протибольшевицьких умовах”. Р. Шухевич, зокрема, попередив учасників, що за контакти з німцями командири УПА та провідники ОУН будуть суворо каратися ⁷⁵.

Справді, ні в німецьких документах, ні навіть у радянській пропагандистській літературі не йдеться про особисту участь Р. Шухевича у переговорах з окупантами. Разом з тим, на думку автора, не варто і припускати, що „генерал Чупринка” не був в курсі таких контактів і не санкціонував їх (сувора централізація, субординованість, притаманні середовищу ОУН та УПА свідчать як раз про протилежне). Проте незаперечними фактами є участь у переговорах представників Проводу та командирів УПА високого рангу. До того ж, у повідомленнях начальників німецьких розвідорганів в Україні є пряме посилення на те, що ними встановлено контакт з Р.Шухевичем через посередників. Зокрема, йдеться про відхилену німцями „через пересторогу” пропозицію „Чупринки” про озброєння за німецький рахунок загонів УПА в Галичині й перекинення їх через лінію фронту ⁷⁶. Не маємо сумніву, що командувач УПА і провідник ОУН в Україні не бажав себе компрометувати перед західними державами як потенційними переможцями Другій світовій війні, і, разом з тим, намагався використати можливості учасників гітлерівської коаліції у боротьбі з „ворогом № 1”.

Однак існують непоодинокі випадки, коли високі посадові особи ОУН та УПА притягалися до відповідальності за стосунки з німецькими військовими чинниками, у тому числі – і за розпорядженням Р. Шухевича:

- за порушення наказу про контакти з німцями від 7 березня 1944 р. воєнно-польовий суд УПА „Північ” засудив до страти курінного Антонюка („Кліща”), а незабаром за наказом ГК УПА був розстріляний за ту ж саме провину сотник „Орел” (Львівська область) ⁷⁷;
- влітку-восени 1944 р. уповноважений ГВШ у Карпатському краї О. Гасин („Лицар”) вів переговори з німцями, за що був відданий Р. Шухевичем під суд, а розслідування справи доручено шефу СБ М. Арсеничу. Справа наслідків не мала ⁷⁸;
- за словами командувача УПА „Захід” О. Луцького („Беркута”), Провід ОУН офіційно виступав проти контактів з німцями, десятки польових командирів були знищені Службою безпеки ОУН за локальні

контакти з окупантами. У січні 1944 р. переговори з німцями про ненапад загрожували покаранням нависла над командувачем УПА – „Схід” В.Куком („Лемешем”), і його врятували лише великі особисті заслуги⁷⁹.

Імовірно, згадані суворі санкції застосовувалися або з метою відвернення уваги основної маси учасників повстанського руху від таємної лінії на контакти з німцями, або з метою недопущення самочинних дій польових командирів, хоча в цілому причини суперечливих кроків проводу ОУН та УПА потребують додаткового пояснення. Як би там не було, на практиці спостерігалися численні факти співробітництва між УПА та спецслужбами держав-агресорів.

Співробітництво з німцями у сфері здобуття розвідувальної інформації тривало з довоєнних часів й упродовж всього періоду окупації України. Зі слів захопленого чекістами німецького агента, націоналіста А. Зайчикова (він сім разів перетинав фронтову смугу за завданнями німецької розвідки), у Гданську існувала розвідувальна школа Абверу, де навчалося 150 слухачів-українців⁸⁰. Член ОУН(Б) В. Шумко у липні-серпні 1941 р. направив до німецької розвідувально-диверсійної школи 200 націоналістів з Буковини⁸¹. У доповідній записці УШПД до ЦК КП(б)У від 5 грудня 1942 р. зазначалося, що німці з числа націоналістів-поліцейських, які відзначилися по службі, відбирають кандидатів на навчання у розвідшколах, зокрема – у Полтавській, де готують кваліфіковану агентуру для розвідувально-диверсійних акцій у Баку, на Північному Кавказі та Поволжі⁸².

Існувала обоюдоцікавленість сторін у подібних контактах. У міру наближення фронту до кордонів Німеччини зростає роль стратегії так званого „кляйнкріга” („малої війни”), яка, зокрема, передбачала активізацію розвідувально-підривних заходів у тилу радянських військ. 12 лютого 1944 р. у складі Головного управління імперської безпеки створюється 8-е управління (організація „п'ятої колони” в тилу противника). Завдання підривної діяльності проти Червоної армії обговорювалися на нараді під Берліном у квітні того ж року між керівником таємних операцій Вермахту О. Скорцені та ватажками ОУН С. Бандерою і Я. Стецько⁸³.

Військово-організаційні та розвідувально-диверсійні можливості антирадянські налаштовані УПА становили для німців та їх союзників значний інтерес. В свою чергу, підготовка до масштабного протиборства зі сталінським режимом об'єктивно підштовхувала Провід ОУН та командування УПА до контактів з

рейхом з метою економії військових сил, отримання зброї, боєприпасів, спорядження, підготовки розвідувально-диверсійних кадрів.

З німецького боку у стосунках з УПА брали участь ряд спеціальних служб – Абвер, СД, поліція безпеки. Розглянемо низку прикладів, які ілюструють позиції сторін та характер співробітництва у розвідувально-підбивній сферах.

Після вступу радянських військ до Львову було захоплено значний обсяг документів нацистських спецслужб, де висвітлювалися обставини згаданих контактів (їх огляд містився у спецповідомленні наркома держбезпеки УРСР С.Савченка до наркома внутрішніх справ УРСР В.Рясного від 23 лютого 1945 р.). Зокрема, 15 квітня 1944 р. начальник поліції безпеки та СД дистрикту „Галичина” оберштурмбанфюрер СС Вітиска повідомив Головне управління імперської безпеки у Берліні, що з кінця січня 1944 р. загони УПА починають шукати прямих контактів з військовими частинами Вермахту. Представник відділу 1-ц (розвідка) „бойової групи Прюцманна” штурмбанфюрер СС Шмітц налагодив зв'язок з командирами повстанців у районах Постойно (33 км на захід від Рівного), Кременець, Верба, Котин, Березно, Подкамень, Деражно й отримував від них розвідувальні дані про радянську армію та партизан, польських партизан, залучав УПА до диверсійних заходів. Це дало позитивні наслідки для німецьких фронтових частин. Відносини будувалися на основі домовленості про ненапад, встановлювалися відповідні умовності для контактів розвідників УПА та німецьких вояків⁸⁴.

22 квітня того ж року Вітиска повідомляв до Берліну й Кракова, що начальники Абверкоманд зацікавлені у співробітництві з УПА, а повстанці користуються їх „частковим неофіційним визнанням” з боку німців⁸⁵. 5 березня 1944 р. відбуваються переговори у Тернополі між представником Проводу ОУН І. Гриньохом („Герасимівським”) з Вітискою та кримінал-комісаром Паппе (представником СД в Галичині). В обмін на припинення вогню і допомогу українська сторона зобов'язується надавати німцям агентурні матеріали про радянські та польські збройні формування. На черговій зустрічі у Львові 23 березня „Герасимівський” підтверджує готовність УПА надавати всі наявні відомості про радянські і польські сили, брати участь у диверсійно-терористичних заходах, вести розклад тилу Червоної армії. При цьому він зажадав конспіративності у передачі німцями зброї УПА з метою нерозголошення таких контактів перед її рядовим

вояцтвом. Проте головними умовами ОУН та УПА на цих переговорах були звільнення політичних в'язнів, відмова від переслідування українців за політичну діяльність⁸⁶.

2 квітня 1944 р. командувач УПА „Північ” Д. Клячківський через Абверкоманду Групи армій „Північна Україна” передає пропозицію про координацію боротьби з радянськими військами, надання повстанцями розвідувальної інформації і просить взамін передати повстанцям 20 польових і 10 зенітних гармат, 500 автоматів, 250 тис. набоїв, 10 тис. гранат.⁸⁷

Зазначимо, що співробітництво між УПА та Абвером у розвідувальній сфері розвивалося настільки інтенсивно, що отримало високі оцінки на нараді начальників Абверкоманд 101, 202 і 305 Групи армій „Південь” у Львові (19 квітня 1944 р.). Матеріал, отриманий від УПА, заявив начальник команди-101 підполковник Ліндгарт, „виключно розлогий і переважно придатний для використання армією у військовому відношенні”, без допомоги повстанської розвідки агентурна діяльність німецьких розвід органів „була б взагалі неможливою”. За словами начальника команди-202 підполковника Зелінгера підривна робота за фронтовою смугою „може бути здійснена тільки за допомогою УПА”⁸⁸.

Відповідно домовленостям здійснювалися практичні кроки зі співробітництва у розвідувально-підривній сфері. Так, Абвергрупою-220 (Львів, Жешув (Польща), начальник – капітан Ю. Лазарек) за участю представників штабу УПА Кошука („Синього”) та „Шевчука” створюються курси радистів–розвідників (16 чоловік, Львів), курси радистів для подальшого виведення до радянського тилу (30 осіб, червень 1944 р., Львів). Ним же у липні–серпні 1944 р. створюються і дві диверсійні школи УПА, де водночас з курсантів готували молодших командирів повстанських сил (навчалось понад 100 осіб, які згодом повітряним шляхом перекидалися до тилу радянських військ)⁸⁹. Абвергрупа-204 на території Чернівецької області, спираючись на загін УПА В. Шумка („Лугового”) рекрутувала агентуру для підривної роботи в радянському тилу (радянською контррозвідкою виявлено понад 100 таких агентів)⁹⁰.

7 серпня 1944 р. на території Вінницької області десантуються у радянській формі 28 випускників диверсійних шкіл з числа націоналістів під командуванням М. Муравського. Перед ними ставилося завдання підривів складів з боєприпасами, залізниць, терору проти командного складу в тилу військ 3-го Українського фронту⁹¹. Як зазначалося у вказівці відділу контррозвідки „СМЕРШ” 53-ї Армії 2-го Українського фронту (3 березня 1944 р.),

на звільнених від німців територіях під час призиву до Червоної армії агентура УПА активно намагається зануритися до війська для подальшої розвідки на користь Німеччини⁹².

Про те, що значний обсяг розвіддіяльності здійснювався УПА саме в інтересах нацистської військової машини переконливо свідчать численні розвідувальні донесення повстанців. Так, звіт розвідника „Линка” (Рівненська область) від 15 квітня 1944 р. містив відомості про радянські військові перевезення залізницями на відтинку Рівне-Сарни, передислокацію бойової техніки, що було не потрібно власне повстанцям⁹³.

Крім співробітництва у суто розвідувальних заходах, німецька сторона направила до лав УПА чимало інструкторських кадрів для організації повстанського руху. Опитуванням, що провели співробітники НКДБ УРСР серед вояків розбитого поблизу с. Карпилівка Рокитнівського району Рівненської області загону УПА „Пашенка”, було встановлено, що німці перекидають через лінію фронту спеціальних організаторів повстанських формувань⁹⁴. В боях з УПА було тільки захоплено у полон понад 300 німецьких військовослужбовців (переважно – офіцерів Абверу і гестапо), що були залишені у повстанському середовищі. Цікаво, що останні німці у підпіллі ОУН та УПА діяли аж до кінця січня 1947 р., коли СБ цілеспрямовано їх ліквідувала⁹⁵.

Спецслужби Ш рейху намагалися використати можливості повстанського руху до останніх місяців і тижнів свого існування. Радіогра, яка з кінця 1944 р. велася радянською контррозвідкою за допомогою підставних радіостанцій „Тризуб” (Житомир) та „Антенна” (Львів) встановила, що німці не залишають спроб налагодити зв'язок з підпіллям УПА та АК для подальшої спільної роботи. Восени 1944 р. німецькою розвідкою було асигновано лідерам ОУН (Б) на ведення розвідувально-підривної діяльності 50 млн. радянських карбованців, 5 з яких отримав безпосередньо Р. Шухевич. На Станіславщину закидається спеціальну групу під командуванням емісара Проводу ОУН Ю. Лопатинського та капітана німецької розвідки Кірна. З нею ж десантується зброю, вибухівку та радіостанції. На початку 1945 р. емісари повернулися з отриманими від УПА розвідувальними даними. Про їх вартість свідчило нагородження Кірна Хрестом з діамантами⁹⁶.

Керівники ОУН(Б) Я.Стецько, В. Стахів та І.Гриньох намагалися використати творення гітлерівцями диверсійно–терористичної організації „Вервольф” для облаштування матеріальної бази повстанської боротьби у лісових масивах Баварії та Богемії

(машини з кадрами та майном, визначені для цього, були розстріляні з повітря радянськими штурмовиками на заході Чехії, а Я.Стецько важко поранений)⁹⁷.

Співробітництво з Вермахтом принесло УПА значну матеріально-технічну допомогу. Об'єктивно забезпеченість зброєю була справді слабким місцем повстанців. Як доповідали радянські партизани, „ у них біда – немає зброї і боєприпасів”, повстанці ладні були десятки кілометрів переслідувати групу партизан, якщо та мала хоча б один-два автомати. Траплялося, що частина повстанців озброювалася дерев'яними макетами гвинтівок, пристроями, що імітували звук пострілів кулеметів та артилерії⁹⁸.

Таким чином, шляхом співробітництва з німцями певною мірою було вирішено цю нагальну проблему. За словами Лазарека, до кінця серпня 1944 р. щотижня до УПА направлялося 3-4 вантажівки зброї та боєприпасів. При відступі тільки у лісах Галичини німці заклали 40 баз зі зброєю та боєприпасами. Окремі такі сховища знаходили принаймні до 1949 р. Всього повстанці отримали (без урахування роззброєння ними окремих підрозділів окупантів) 10 тис. кулеметів, 50 тис. автоматів і гвинтівок, сотні мінометів, іншу важку зброю, а також 103 радіостанції для зв'язку з німцями⁹⁹.

Співробітництво у розвідувально-підривній сфері з УПА намагалися налагодити і союзники Німеччини – Угорщина та Румунія.

Угорські війська, що несли охорону тилу в Україні, були зацікавлені у нейтралітеті з боку українських повстанців. Вже на початку 1943 р. угорський офіцер Я. Мартон організував зустріч начальника Генштабу генерала Ф.Сомбатхеї з трьома високими старшинами УПА (персоналії невідомі). Було досягнуто усної домовленості про ненапад. Угорці відчували гостру потребу у мирному співіснуванні з УПА, оскільки на території дій останньої розгортається будівництво потужної оборонної „лінії Арпада”¹⁰⁰. Як засвідчив колишній начальник відділу 1 Б (розвідка) штабу 1-ї угорської армії К. Мольнар, контакти з УПА (за узгодженням з німцями) встановила у жовтні 1943 р. 2-га угорська армія, а при штабі 1-ї армії знаходився представник УПА А. Данилич¹⁰¹.

Безпосередньо налагодженням контактів з угорцями займався шеф розвідки штабу УПА - „Південь” сотник А. Дольницький. 25 грудня 1943 р. у с. Дермань Мизоцького району Рівненської області, у будинку вчителя Й. Шевчука відбулися консультації офіцерів угорської армії – начальника штабу корпусу підполковника

Падані і майора Вецкенді з членом Проводу ОУН О. Логушем („Іванівим”). Було досягнуто домовленості, що угорське командування не буде проводити ворожих до УПА акцій, а повстанці – нападати на угорські гарнізони. Сторони зобов'язувалися обмінюватися розвідувальною інформацією, надавати одна одній матеріальну підтримку. Переговори тривали у Львові, а у січні 1944 р. представники Проводу ОУН в Будапешті провели зустрічі з одним з керівників Генштабу Угорщини полковником Мотані. Останній повідомив, що регент Угорщини Хорті повідомлений про хід переговорів. Було досягнуто домовленості про спільні бойові дії проти СРСР¹⁰².

К. Мольнар отримав від начальника розвідки німецько-угорської Групи армій „Південна Україна” полковника фон Блюмрюдера вказівку, щоб УПА повідомляла розвіддани про Червону армію та радянських партизан. 11 липня 1944 р. у м. Богороджанах угорці вели переговори з представниками ГВШ УПА. У районі Татарського перевалу у Карпатах командувач УІ корпусу генерал-лейтенант Фаркаш підписує від імені угорської сторони угоду про мирні стосунки з УПА. Угорські представники просили, зокрема, щоб УПА постачала їх відомостями про радянські війська та партизан, польських партизан, направила угорському командуванню у розпорядження своїх розвідників. Повстанці погодилися на це у разі відмови Угорщини від територіальних претензій до України, військової допомоги і невтручання у процес збору ними розвідінформації¹⁰³.

За домовленістю кожні десять днів зв'язковий від УПА доставлятиме розвідувальне зведення (перше передали наприкінці серпня 1944 р.) .Угорська сторона висловила побажання про насадження УПА агентів-радистів у Станіславі, Стрию, Самборі, Долині, Калуші. У серпні 1944 р. А. Даниличем було передано угорцям 8 таких розвідників, направлених до Надвірної і Долини. Перед ними поставили завдання встановлення місць дислокації штабів з'єднань і частин радянської армії, установчих даних командного складу¹⁰⁴.

Відомо і про переговори з командуванням угорських частин з охорони тилу Д. Клячківського (початок січня 1944 р, с. Комарово Колківського району Волинської області)¹⁰⁵. Ним же було видано наказ про те, що „ боротьби з мадярами, словаками... та іншими союзними військами Гітлера не ведем”¹⁰⁶.

Підтримувалися контакти з центральним апаратом і периферійними органами румунської Служби спеціальної інформації

(ССІ, військова розвідка). У жовтні 1943 р. в Одесі представник Проводу ОУН та керівник мережі ОУН на окупованій румунами території України (так званої Трансністрії) Павлишин, його заступник Семчишин зв'язалися з керівниками центру № 3 ССІ полковником Пержу та капітаном Аргіром, які повідомили про принципову згоду уряду на переговори з ОУН. Було досягнуто домовленості про взаємну відмову від бойових дій. У квітні 1944 р. в Галаці згадані емісари ОУН зустрілися з новим керівником згаданого розвідцентру полковником Іонеску. Останній повідомив про декрет румунського уряду щодо звільнення українських націоналістів та готовність надати УПА військово-технічну допомогу. У розпорядження румунської розвідки відрядили 14 членів ОУН. Згодом учасники ОУН та УПА навчалися у розвідшколі під керівництвом Павлишина у 15-20 км від Бухаресту, закидалися до радянського тилу з умовою постачати румунів розвідінформацією. У Галаці готували радистів для розвідки УПА¹⁰⁷.

Варто зазначити, що бойові та спеціальні можливості УПА намагалися використовувати проти СРСР і його тогочасні союзники по антигітлерівській коаліції. Член ОУН (М) Я. Кравчук, який перебував на зв'язку у згаданого Ю. Лазарека, отримав від нього завдання підшукати авторитетну людину – посередника у переговорах з УПА. У пошуках кандидатури Я. Кравчук зустрівся у Хелмі з відомим діячем культури, митрополитом Іларіоном (І. Огієнком). Останній погодився допомогти у підборі посередника. Водночас повідомив, що співробітництво з УПА вже налагоджують англійські спецслужби. Повстанцям скидають зброю, а представник Інтеліджент Сервіс при ГК УПА пресвітер Л. Бучак схиляє ватажків УПА до примирення з АК з метою подальшої спільної боротьби проти СРСР¹⁰⁸.

Таким чином, потреби безпосереднього розвідувального забезпечення бойових дій, погляд на УПА як на зародок збройних сил Української держави, які б відповідали вимогам сучасної військової науки обумовили значну увагу керівників повстанського руху до розбудови механізму військової розвідки, її концептуальних підвалин, форм і методів діяльності. Структурно повстанська розвідка прив'язувалася до лінійної структури УПА, базувалася на застосуванні штатних і нештатних розвідувальних підрозділів. Налагоджувалася розвідувальна підготовка рядового і командного складу. Особливу увагу приділялося агентурній розвідці з опорою на підтримку населення. Досвід розвідувальної діяльності, у поєднанні з творчим урахуванням доробків противника

вдало акумулювався в інструктивних документах. Через специфіку військово-політичного становища руху ОУН та УПА його розвідка з кон'юктурних міркувань активно співробітничала зі спецслужбами Німеччини та її союзників, намагаючись зміцнити свій воєнно-технічний потенціал та послабити основного противника – радянську сторону. Об'єктивно це ускладнювало подолання опору окупантів.

Ефективне розвідувальне забезпечення стало одним з наріжних факторів енергійності та тривалості бойової діяльності українських повстанців.

¹ Бондаренко К. История, которую не знаем. Или не хотим знать. // Зеркало недели. – 2002. – № 12. – С. 4; Вечерський В. Роль УПА в перемозі в'єтнамського народу.// Незборима нація . – 2003. – Ч.1.

² Малая война (Организация боевых действий малых подразделений). – Минск: Харвест, 1998. – С. 183, 210.

³ Брайко П. Е., Старинов И. Г. Партизанская война. – М., 1983.. – Ч. 1. – С.77.

⁴ Див. наприклад: Иванченко И.Г. Разгром басмачества в Туркменистане (1917–1933 гг.).– Дисс. докт. истор.наук.– Ашхабад, 1970; Зевелев А.И., Поляков Ю.А., Шишкина Л.В. Басмачество: правда истории и вымысел фальсификаторов. – М.: Мисль, 1982; Емельянов Ю.В. Большая игра: Ставки сепаратистов и судьбы народов. – М.: Молодая гвардия, 1991; Русначенко А. Народ збурений. – К.: „Пульсари”, 2002.

⁵ Локальные войны: история и современность. – М.: Воениздат, 1981; Вооруженная борьба народов Азии за свободу и независимость. 1945 – 1980. – М.: Наука, 1984; Грінчак В. Исламские вооруженные формирования в Афганистане. // Безопасность и мир.– 2002. – Июль. – С. 9–10.

⁶ Бедрій А. ОУН і УПА. – Н.-Й; Лондон; Мюнхен; Торонто: Українська центральна інформаційна служба, 1983. – 64 с.; Лебедь М. Українська Повстанча Армія, її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу. – Б.м. : Видавництво Пресового Бюро УГВР, 1946. – Ч.1 – 126 с.; Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942 – 1952. – Мюнхен: „Цицero”, 1953. – 319 с. ; Його ж: Роман Шухевич. – Н.-Й.; Торонто; Лондон: Товариство колишніх вояків УПА, 1970. – 269 с.; Шанковський Л. Українська Повстанча армія. // Історія українського війська. 1917 – 1995. – Львів: Світ. 1996. – С. 482 – 695.

⁷ Бутковський І. Організаційна структура УПА. // Збірник на пошану генерал Романа Шухевича. – Мюнхен, „Цицero”, 1990. – С. 217 – 223; Васькович Г. Роман Шухевич – провідник повстанських війн.// Там же. – С. 36 – 64; Хміль С. Ф. Українська партизанка: 3 крайових матеріалів. – Мюнхен: Видання ЗЧОУН, 1959. – 272 с.; Sodol P. UPA :They fought Hitler and Stalin. – N.- U., 1987. – 128 p.

- ⁸ Tus-Krokhmaluk U. UPA Warfare in Ukraine. Strategic Tactical and Organizational Problems of Ukrainian Resistance in World War II. – N. - U., 1972. – 449 p.
- ⁹ Див. наприклад: Шанковський Л. Нова праця про Українську Повстанську Армію.// Український історик . – 1975. – 3 – 4. – С. 120 – 124.
- ¹⁰ Див. зокрема: Хрін С. Кризь сміх заліза: Спогади-хроніка 1944/1945. – Мюнхен: До зброї, 1952. – 160 с.; В рядах УПА. Збірка споминів. – Н.-Й: Б.в., 1957. – 352 с.; Гордієнко М. З волинських і поліських рейдів. – Торонто: „Українське ехо”, 1959. – 159 с.; Грицько-Цяпка Д. Горить ліс ! Спомини колишнього вояка УПА. – Лондон: Українська Видавнича Спілка. 1975. – 395 с.; Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й Угорською армією. // Літопис УПА. – Торонто, 1984. – Т. 5. – Кн.3. – С. 33 – 65; Печень О. Дев'ять років у бункері. Спомини вояка УПА. – Мюнхен: Сучасність, 1987 – 216 с.; Гіммельрайх К. Спогади командира відділу особливого призначення УПА „Схід”. // Літопис УПА. – Торонто, 1987. – Т. 15. – 345 с.; Яшан В. Під брунатним чоботом. – Торонто: Б.в., 1989. – 284 с.; Омелюсік М. УПА на Волині в 1943 році. // Літопис УПА. – Торонто, 1989. – Т. 1. – Кн.1. – С. 19 – 41; Борець-Чумак Ю. Рейд без зброї. УПА на Заході. Спогади. – К.: МНТП „Імпакт”, 1992. – 215 с.; Савчин М. Тисяча доріг (Спогади). – Львів – Торонто: Видавництво „Літопис УПА”, 1995. – 600 с.; Йовик І. Нескорена армія. Із щоденника хорунжого УПА. – К.: МП „Лея”, 1995. – 320 с; Грицай Я. - „Чорнота”, Грицай П. А рани не гоїлися. Спомини „Чорноти”. – Львів – Торонто: Видавництво „Літопис УПА”, 2001. – 330 с.
- ¹¹ Гриневич Л.В. Історія ОУН, УПА на тлі політичної боротьби в сучасній Україні.// Протистояння. Звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій, громадян України до Комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА. 1996 – 1998 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999С. 6 – 7.
- ¹² Портнов А. Українська радянська історіографія: до постановки проблеми. // Сучасність. – 2000. – № 6. – С. 114 – 115.
- ¹³ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945 рр. – К.: Політвидав України, 1968. – Т.2. – 518 с.; Война в тылу врага. – М.: Политиздат, 1974. – Кн. 1. – 447 с.; Кучер В. І. Партизанські краї і зони в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1944). – К.: Наукова думка, 1974. – 141 с.; Войцехович В. О. Фронт на Поліссі. – К.: Політвидав України, 1975. – 430 с.; Старожилов Н.В. Партизанские соединения Украины в Великой Отечественной войне. – К.: Вища школа, 1983. – 237 с.; Боротьба трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. – К.: Наукова думка, 1984. – 235 с.; Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941 – 1944. – К.: Наукова думка, 1985. – Кн.2. – 431 с.; Военные грозы над Полесьем. – К.: Политиздат Украины, 1985. – 229 с.; Мищенко Г.П., Мигрин Г.П.

- Задача особою важности (Партизанская разведка. 1941 – 1945 гг.). – К.: Вища школа, 1985. – 206 с.; Омельчук Ю. Змова. – Львів: Каменяр, 1967. – 147 с.; Святенник з абвергрупи 209. – К.: Політвидав України, 1979. – 127 с.; Давиденко В.А. „Українська повстанча армія”: шлях ганьби і злочинів. – К.: Товариство „Знання”, 1989. – 48 с. та інші.
- ¹⁴ Див. наприклад: Бандерівщина. З прес-конференції в КДБ УРСР. // Робітнича газета. – 1990. 13 лютого; Будний М. Шрами на серці. Нотатки про УПА. // Червоний прапор. – 1990. – 6 травня.; Мазур С. І. Блукання: З архівів КДБ УРСР. // Сільські вісті. – 1990. – 24 – 28 січня; Зарічний В. Осінні свастикою: альянс ОУН – фашизм: За матеріалами КДБ УРСР. // Робітнича газета. – 1990. – 29 листопаду – 5 грудня; Виноградський В.М., Якименко І.Л. Полковник Шовкуненко розповідає // Комуніст України. – 1990. – № 1. – С. 73 – 85.
- ¹⁵ Гриневич Л.В. Вказ.праця. – С. 67.
- ¹⁶ Кентій А.В. Українська повстанська армія в 1942 – 1943 рр. – К.: Інститут історії України..., 1999. – 286 с.; Його ж: Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. – К.: Інститут історії України НАНУ. – 1999. – 234 с.
- ¹⁷ Сергійчук В.І. Наша кров – на своїй землі. – К.: Українська Видавнича спілка. 1996. – 44 с.; Його ж: ОУН-УПА в роки війни. – К.: Дніпро, 1996. – 494 с.; Киричук Ю. Історія УПА. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. – 67 с.; Ткаченко Н.С. Повстанческая армия (тактика борьбы). – Минск: Харвест; М.: АСТ, 2000. – 512 с.; Сергієнко Г. М. З історії партизанської розвідки ОУН-УПА. // Трибуна. – 2001. – № 3-4. – С. 36; Вовк О. Вступ. // Літопис УПА. Нова серія.– К. – Торонто, 1999. – С. І. – XXXП;. Його ж: Ще раз про Українську повстанську армію. // Захист. – 2001. – № 6. – С. 40 – 42; Русначенко А. Народ збурений. – К.: „Пульсари”, 2002. – 519 с.
- ¹⁸ Бондаренко К. До питання про українсько-німецькі стосунки у 1944 р. // Україна в минулому. – К.– Львів. 1992. – Вип.. Ш. – С. 68 – 87; Держалок М. Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р.// Пам'ять століть. – 1997. – № 1. – С. 138 – 142.
- ¹⁹ Ткачук А.В. Перед судом истории. – Харьков, 2000; Войцеховский А.А., Ткаченко Г.С., Ткачук А.В. и другие. Без срока давности. – Харьков: „Фактор”, 2001; Войцеховский А.А., Ткаченко Г.С., Шульга И.В. ОУН-УПА – от национальной идеи к сотрудничеству с фашизмом. – К.: Б.в., 2001.
- ²⁰ Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. Кто пожав „Бурю”? Армія Крайова на Тернопіллі. 1941 – 1945. – Тернопіль: Б.в, 1996. – 176 с.; Шаповал Ю. ОУН і УПА на терені Польщі (1944 – 1947). – К.: Інститут історії України НАНУ, 2000. – 228 с.; Ілюшин І.І. ОУН–УПА і українське питання в роки другої світової війни (в світлі польських документів). – К.: Інститут історії України НАНУ, 2000. – 197 с.; Його ж: Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2001. – 287 с.; Його ж: Антипольский фронт у бойовій діяльності

- ОУН і УПА (1939 –1945). // Український історичний журнал. – 2002. – № 3. – С. 94 – 104 та інші.
- ²¹ Білас І.Г. Каральні військові підрозділи НКВС-МДБ у боротьбі з ОУН-УПА.// Державність. – 1992. – № 4. –С. 47 – 54; Його ж: Каральні підрозділи НКВД-МГБ.// Військо України. – 1992. – № 2-3. – С. 64-65; Його ж: Спеціальні провокативно-розвідувальні групи НКВД-МГБ.// Військо України. – 1992. – № 2– 3. – С. 66 – 69; Його ж: радянський партизанський рух проти ОУН-УПА.// Там же. – С. 64-65; Його ж: Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – К.: „Либідь”, Військо України”, 1994. – Кн.1. – 432 с.; Гриневич В. УПА і Червона Армія (1944). // Українська повстанська армія і національно-визвольна боротьба в Україні. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. 25-26 серпня 1992. – К., 1992. – С. 192 – 200; Дем'ян Г. Цілі, форми і методи агентурно-провокативних дій більшовиків проти УПА. // Там же. – С. 83 – 96; Чайковський А.С. Невідома війна. (Партизанський рух в Україні 1941 – 1944 рр. мовою документів, очима історика). – К.: „Україна”, 1994. – 255 с.; Лаврищук В.І. Українська повстанська армія та радянські партизани. // Сторінки воєнної історії України. – К., 2000. – Вип.. 4. – С. 95 – 100; Сергійчук В.І. Боротьба советської влади проти ОУН-УПА в післявоєнний період.// Визвольний шлях. – 2000. – № 11.– С. 42 – 58; Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941 – 1945) : Науково-довідкове видання. – К.: Парламентське видавництво, 2001. – 319 с.
- ²² Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. Нотатки до історії Служби безпеки Організації українських націоналістів. // 3 архівів ВУЧК –ГПУ-НКВД-КГБ – 2000. – № 2–4. – С. 485 – 503.
- ²³ Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942 – 1943 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – С.13.
- ²⁴ Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБУ). – Ф.13. – Спр. 372. – Т.5. – Арк.37 – 41.
- ²⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 87. – Арк. 1 зв.
- ²⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 62. – Оп.1. – Спр. 253. – Арк. 16.
- ²⁷ Там же. – Арк. 2 – 8, 9 – 19, 22 – 25.
- ²⁸ ДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 63. – Арк. 356.
- ²⁹ Там же. – Т. 60. – Арк. 43.
- ³⁰ Причинки до суспільного мислення. Збірка статей. – Торонто: Студіум, 1989. – С. 52 –53.
- ³¹ Літопис УПА Нова серія...– Т. 2. – С. XXШ.; Бутковський І. Організаційна структура УПА. // Збірник на пошану генерала Романа Шухевича. – Мюнхен: „Цицero”, 1990. – С. 218.
- ³² Літопис УПА. – Торонто: Видавництво „Літопис УПА”, 1984. – Т.5. – С.157.

- ³³ Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1944– 1945 рр... – С. 15; Sodol P. R. UPA. They fought Hitler and Stalin. – N.-Y., 1987. – P. 32 ; Див. також: Літопис УПА. Нова серія. – Т.2 ... – С. 669.
- ³⁴ ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т.3. – Арк. 201.
- ³⁵ Там же. – Ф. 2. – Оп. 56. – Спр. 1. – Т. 2. – Арк. 2 – 2 зв. ; ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп.4. – Спр. 351. – Арк. 28.
- ³⁶ ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 63. – Арк. 359 ; Стародубець Г.М. ОУН (б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943) – Тернопіль: „Підручники і посібники”, 2002. – С. 116; Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны. Сборник документов. – М.: Наука, 1968 . – С. 393.
- ³⁷ Літопис УПА. Нова серія... – Т. 2. – С. 552.
- ³⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 381. – Арк. 207 – 208; Див. також: Хміль С. Ф. Українська партизанка. – Б.м.: Видання Закордонних частин ОУН, 1959. – С. 167 – 171; Ткаченко Н.С. Повстанческая армия (Тактика борьбы). – Минск: Харвест ; М.: АСТ, 2000. – С. 145.
- ³⁹ Гриневич В., Гриневич Л., Якимович Б. та інші. Історія українського війська (1917 – 1995). – К., 1996. – С. 617– 618; Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942 – 1943 рр. ... – С. 161.
- ⁴⁰ Шаповал Ю. Вказ. праця. – С. 20.
- ⁴¹ ДА СБУ . – Ф. 2. – Оп. 56. – Спр. 1. – Т. 2 – Арк. 2 зв.
- ⁴² ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп.1. – Спр. 289. – Арк. 53 зв. – 54.
- ⁴³ Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942 – 1943 рр... – С. 101– 102; Див. також: Дмитренко М. Михайлик. Оповідання про юного розвідника УПА. – Торонто – Н.– Й: Б.в., 1981.
- ⁴⁴ Див. наприклад : Архів тимчасового зберігання (АТЗ) Управління СБ України (УСБУ) в Хмельницькій обл. – Спр. П – 30447. – Т. 2.
- ⁴⁵ Літопис УПА. Нова серія ... – Т. 2. – С. 15.
- ⁴⁶ Кентій А.В. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр... – С. 107.
- ⁴⁷ Мищенко Г. П., Мигрин Г.П. Задача особой важности (Партизанская разведка 1941 –1945 гг.). – К.: Выща школа, 1985 . – С. 126.
- ⁴⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп.1. – Спр. 295. – Арк. 145 – 150 зв.
- ⁴⁹ Там же. – Спр. 275. – Арк. 5, 25; Борьба трудящихся западных областей УРСР проти фашистских захватчиков у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. – К.: Наукова думка, 1984 . – С. 131.
- ⁵⁰ Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр... – С. 218.
- ⁵¹ Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1944 –1945 рр... – С. 17– 18; ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп.1. – Спр. 253. – Арк. 22.
- ⁵² ЦДАВОВУ. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 6 – 14.
- ⁵³ УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942 – 1950. (Збірка документів). – Мюнхен: Видання ЗЧ ОУН, 1957. – Ч.1. – С. 231; ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр. 2960. – Арк. 205.
- ⁵⁴ В рядах УПА... – С. 175 – 176.
- ⁵⁵ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп.1. – Спр. 253. – Арк. 32.

- ⁵⁶ Там же. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 368 – Арк. 35; Спр. 375. – Арк. 17; Ф.62. – Оп.1. – Спр. 281. – Арк. 26.
- ⁵⁷ ЦДАВОВУ. – Ф. 3838. – Оп.1. – Спр. 80 а. – Арк. 34.
- ⁵⁸ Хміль С.Ф. Вказ. праця. – С. 70.
- ⁵⁹ ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 63. – Арк. 41; Ф. 26. – Оп.2.– Спр. 2. – Т.4 – Арк. 388.
- ⁶⁰ АТЗ УСБУ в Івано – Франківській обл. – Спр. 32518. – Т. 1. – Арк. 255.
- ⁶¹ Див.: ДА СБУ. – Ф.5. – Спр. 10418.
- ⁶² ДА СБУ. – Ф. 13.– Спр. 376 .– Т. 60 .– Арк. 43.
- ⁶³ Літопис УПА. Нова серія ...– Т. 2. – С. 31– 32.
- ⁶⁴ Там же. – С. 166– 168.
- ⁶⁵ ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 1. – Арк. 118, 220.
- ⁶⁶ Там же. – Спр. 376. – Т. 61. – Арк. 8– 9.
- ⁶⁷ Там же. – Арк. 12 –13.
- ⁶⁸ Там же. – Арк. 13.
- ⁶⁹ Там же. – Арк. 14 – 16.
- ⁷⁰ Там же. – Арк. 9 – 10, 11.
- ⁷¹ Там же. – Арк. 10 – 11.
- ⁷² Там же. – Арк. 11– 12.
- ⁷³ Там же.– Арк. 20 – 21.
- ⁷⁴ Там же. – Арк. 21–23.
- ⁷⁵ Галаса В. Вказ. праця – С. 47.
- ⁷⁶ ДА СБУ.– Ф.2. – Оп. 88. – Спр. 26.– Арк. 106.
- ⁷⁷ Васькович Г. Роман Шухевич – провідник повстанських війн. // Збірник на пошану генерала Романа Шухевича... – С. 56 – 57.
- ⁷⁸ ДА СБУ. – Ф. 11. – Спр. 21566. – Арк. 97.
- ⁷⁹ АТЗ УСБУ в Івано - Франківській обл. – Спр. 32518.– Т. 2. – Арк..114.
- ⁸⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 174 – 175.
- ⁸¹ Там же. – Спр.340. – Арк. 47 – 48.
- ⁸² Там же. – Ф.1. – Оп. 22. – Спр. 75. – Арк. 14.
- ⁸³ Боротьба трудящих західних областей УРСР...– С. 193, 198.
- ⁸⁴ ДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 88. – Спр. 26. – Арк. 99–100.; Коваль М. ОУН– УПА и „третий рейх”. // Политика и время. – 1991. – № 5. – С.74.
- ⁸⁵ ДА СБУ.– Ф. 2. –Оп. 88. – Спр. 26. – Арк. 106.
- ⁸⁶ Там же.– Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 36. – Арк. 3; ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп.4. – Спр. 340. – Арк. 53 – 54; Бондаренко К. До питання про україно–німецькі стосунки у 1944 р. // Україна в минулому. – К.–Львів, 1992. – Вип. III. – С. 69, 73 –75; Кентій А.В. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 р... – С. 47.
- ⁸⁷ ЦДАГОУ. – Ф.57 . – Оп. 4.– Спр. 340. – Арк. 60.
- ⁸⁸ ДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 88. – Спр. 26. – Арк. 105 –106.
- ⁸⁹ Там же. – Ф. 13. – Спр. 252. – Арк. 154 – 155.; Спр. 490. – Арк. 130; ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп.4. – Спр. 340. – Арк. 69.
- ⁹⁰ ДА СБУ . – Спр. 252. – С. 15.
- ⁹¹ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 340.– Арк. 46–47.

- ⁹² Советская военная контрразведка. Сборник документов. – М., 1984. – Вып. 3. – С. 327.
- ⁹³ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 173 – 174.
- ⁹⁴ Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне. Сборник документов и материалов. – М., 1989. – Т. IV. – С. 360
- ⁹⁵ Войцеховский А.А., Ткаченко Г.С., Ткачук А.В. и др. Без срока давности. – Харьков: „Фактор”, 2001. – С. 254, 303.
- ⁹⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 340. – Арк. 68–69.
- ⁹⁷ Там же. – Арк. 79–81.
- ⁹⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 253. – Арк. 17; Спр. 281. – Арк. 57.
- ⁹⁹ ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 42. – Арк. 136; ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 340. – Арк. 69; Пограничные войска СССР. Май 1945 – 1950. Сборник документов и материалов. – М.: Наука, 1975. – С. 39; Коваль М. Правда безнадійних змагань... – С. 68; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза . 1941– 1945 гг. – К.: Политиздат Украины, 1975. – Т. 3. – С. 149.
- ¹⁰⁰ Держалюк М. Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р. // Пам'ять століть. –1997. – №1. – С. 138–139.
- ¹⁰¹ ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 40. – Арк. 201.
- ¹⁰² Там же. – Т. 35. – Арк. 77. ; ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 340. – Арк. 73 –75; Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й Угорською армією. – Літопис УПА. – Торонто: Видавництво Літопису УПА, 1984. – Т. 5. – Кн. 3 – С. 47 – 49, 51, 58– 59 ; Шевчук В. Украинская повстанческая армия. // Политика и время. – 1991. – № 11. – С. 82.
- ¹⁰³ ДА СБУ. – Ф. 26. – Оп. 2. – Спр. 1. – Т. 1. – Арк. 87 – 88; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 40. – Арк. 205; Держалюк М. Вказ. праця. – С. 139; Боляновський А. Переговори Української Повстанської Армії з угорською армією. // Україна в минулому. – К.– Львів, 1995. – С. 57 – 58.
- ¹⁰⁴ Там же. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 40. – Арк. 209
- ¹⁰⁵ Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне... – М., 1990. – Т. V. – С. 359.
- ¹⁰⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1 – Спр. 281. – Арк. 29.
- ¹⁰⁷ Там же. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 340. – Арк. 70 – 72.
- ¹⁰⁸ АТЗ УСБУ у Рівненській обл. – Спр. 2185. – Арк. 156 – 158